

עוגנת החפירות הרביעית בבית-שערם

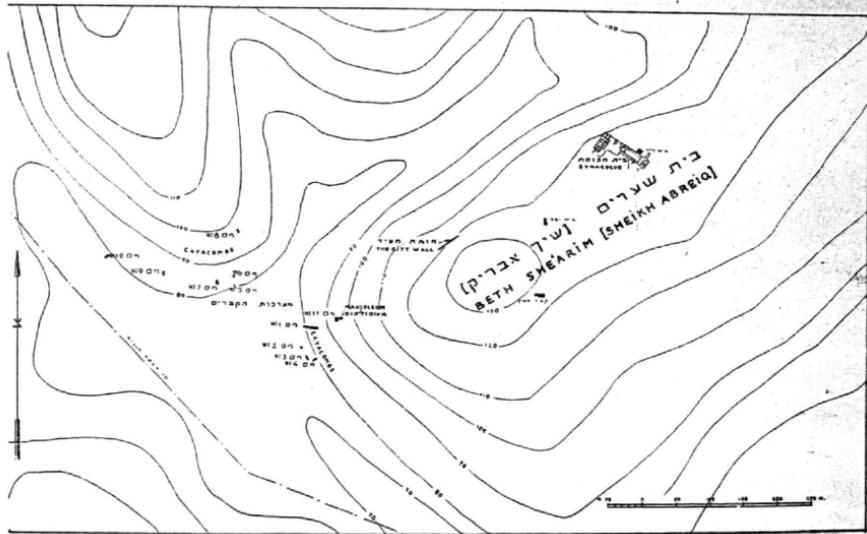
(המשך מוקדמת)

מאת ב. מיזלר

עונת החריפות הרוביעית בביב-שותרים התהילה ב-23 במרץ ונסתיימה באמצעות חודש يول'י 1940. כותב הספריה הזאת נהג את החפירות, ועוזרו עלי-ידי ה'ה. פ. בר-אדון והמתנדס ע. דוגניבסקי. בחקירה הכלובות היווניות עוסק הפרופ' מ. שובה. התצלומים הארכאולוגיים נעשו על ידי צלם מחלקה העתיקה של ממשלה איז'ה. שוויג, ברשותו האדריכלית של מנהל המחלקה. בבדיקה עסקו הפווע' הראשי ה'מ. יפה וופועלם מכבוצת אלונאים (טבעון) ובבית זיין, שאחדים מהם כבר הספיקו להחלה בזירה זו.

במשך העונה הרבנית סיימו את החפירה בשטח בית הכנסת. השפנו שורת בנינים וצירות בחקקה הצפוני-המזרחי של גבעת בית-שערם וגולינו חלק מחומת העיר בצפון-מערב הגבעה. בבית העלמין הושלמה חפירת הנפש (המאוסוליאום) ומערכת הקברים מס' 11 (ר'). מפה המקומן. צייר א').

(המאוסוליליאום). ומערכת הקברים מס' 11 (ר') מפת המקום, ציר א').
 לפי תוכנות החפירות בחולקה הצפוני-מזרחי של גבעת בית-שערין יש מקומות
 בשער, כי ברובע זהה התרכוו בניגינה החשובים של העיר במאות הראשונות-הרביינית
 לאחר מכן. כאן נתגלו כבר בעונת השלישי חורבות בית הכנסת (בינוי א'), ובוניה
 הרביינית נחשפו גם שרידי בניינים-נספחים וחרות אשר מדרום-מזרח (ו') ומצפון-

צ'יור א', מפתח בית-שערים.

מערב (ד'-ה') לבית הכנסת (ר' ציור ב'). שיורי קירות המבצבצים מן הקרקע ובגנים ארקטוניות מעידים על מזויות בניין אותן בקצה העיר מצפון-מזרח לבית הכנסת ועל בניינים שונים. מדרום וממערב לו: ברם, השרידים אלה עדין לא נשפו ויש לקות כי בחמש העבודה על-פנוי שטח רחב יותר יתברר ויתלכן אפוי של הרובע הצפוני-המזרחי של העיר; כפי הנראה היה זה תפאורתה של בית-שערם.

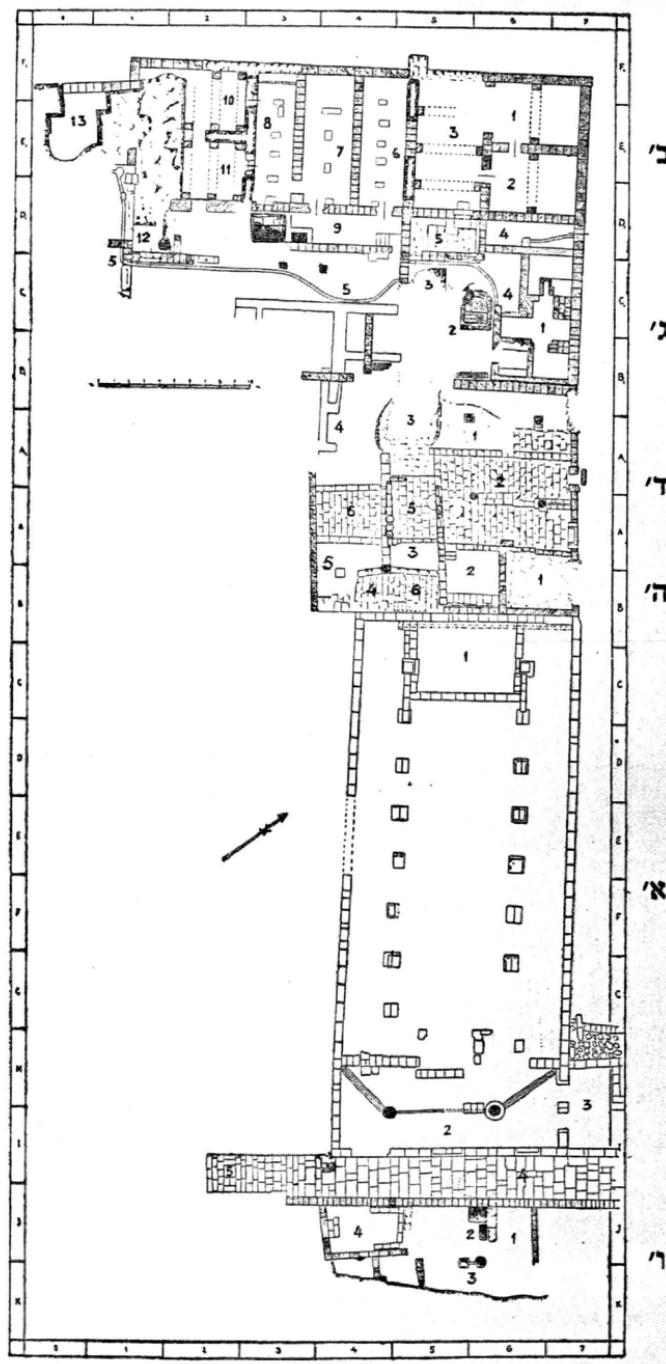
1. הבניין ב'. בתחלת העונה הרבעית החלה נגש לתפירה שיטית בחולקה הצפוני-המזרחי של גבעת בית-שערם, וחתה את העבודה בקצת חורבות העיר. מצפון-מערב לשטח בית הכנסת ונשפחו. כדי לשבץ את התכנית הזאת חפרנו תעלות מספר מקבילות זו לזו במורמי מדורון הגבעה, בכוון מלמטה למעלה; כך קוינו למציא את קצת גבולם של בתיה מצד צפון. אגב הפירה זו נתקלנו בקירות החיצוני של בניין גודל, שהיה מכוסה כלו שף-עיים עד כי כל סימן פנוי הפירה לא העיד עליו. צינו את הבניין הזה באות ב'. משך העונה פיגנו את שרידי הבניין מהשפך הרוב שננטבר עליהם.

הבניין ב' תופס שטח של 400 מ' בריבוע. חזק מהচר והנספחים אשר מדרום-מזרח לו. קיר החיצוני-הצפוני-המערבי - של הבניין נבנה בקצת העיר, במקום שמתחל מדורון הגבעה לחשתוף לצד הגיא אשר מצפון לביית-שערם. קיר זה, שארכו 30 מ', מציגן בבנייתו הנאה והモזקה. הוא נשתר בחולקו הגדל' כדי גובה של 1-3 נדבכים. אבני-האגיר הגדולות והמסותות סיתות מעולגה ערכות נדבכים ישרים לא מლט בין הדבקים. על דפנותיה החיצונית של אבני-הגזית זיזים חלקים ושוחים. אבני-גזית אחדות ארוכן מגיע כדי 1.50 מ', אך לדוב ארכן הממווצע הוא 1.20 מ', רחבן 0.60 מ' וגובהן 0.50 מ'. בדרך הכל' מונה הנדבך התתון על הסלע המיושר והחצוב ככל' חזק בצורת מדרגה שרומה משופע, ואבניו ערכות כפתנים: ורק במקומות שעפני הסלע הם עקל'ים הונחו אבני-יסודות קטנות בראשים. דוגמה נאה של שיטת בנייתו של הקיר היה נשתרה בפינה המערבית של הבניין (ר' לוח I). הכל' מעיד כאן על סגנון הבניה המשוכל¹, שהוא נהוג ברכלים בתקופת האנטונינאים והסוראים, הינו במחציתו השנייה של המאה ה' ובתקופה המאה ה'). גם קירו הצפוני-המזרחי של הבניין, שארכו 11.50 מ' בקרוב. נשתרן כדי גובה של 2-3 נדבכים; בנייתו אינה שונה מזו של הקיר הצפוני-המערבי, אבל סיתות אבני-הגזית אינם מושלים כל כך (ר' לוח I). בשטה שמחוץ לקיר הצפוני-המזרחי גילינו מערצת-מדרגות, בניוית אבן-גיר. מערכת-מדרגות זו מקבילה לקיר וסמכה לו; אף נכוון היו עולמים במדרגות אלה מהדרך הראשית. שעבה על-פנוי אשדות הגבעה על שפת הגיא אל הרובע הצפוני-המזרחי של בית-שערם². בקצתו המזרחי של הקיר היה מזאנו כנסת אל פנים הבניין, הינו מפן של פתח. שדרכו היו עולמים מערכת המדרגות הנ' אל קומתו העליונה של הבניין ב'.

הבניין ב' היה לכ-הפקחות בן שתי קומות זו על גבי זו: קומת המרתף וקומת הקרקע. קומת המרתף בחולקה חצובה בתוך הסלע ובחולקה בנויה על פני הסלע. בגובה מגיע כדי 2.70 מ' מהרצפה ועד התקרה. אבל בדרך הכל' לא נשתרו הקירות הפנימיים אלא כדי 2 מ' בלבד. מקום הקרקע נשארו רק מפתחי פתחים. אחד בקיר

1) על קשר שבין טיפוס זה של בנייה ובין טיפוסי הבניה הדומים לו בסומרון, בירושלים ובמקומות אחרים אוזן בדורות המפורטים.

2) מערכת-מדרגות זו אינה מסמנת בתכנית שבצייר ב', אבל היא נראה יפה בתצלום. לוח I, 2.

ציור ב'. תוכנית הבניינים שנחשפו בתחום הצפוני-המזרחי של גבעת בית-שערים.

הצפון-המזרחי והשאר בחזית הבניין, היינו בכוון הדרומי-המזרחי המכון לצד החצר, גם מספר האבניים הארכיטקטוניים, שאפשר ליחסן לקומה העליונה הזאת. איןנו מרוכבה; ועל כן לא נשאר לנו אלא לדון בקומת המרתף בלבד, שתכניתה ברורה למדי. קומת המרתף כוללת שלוש מערכות של אולמות וחדרים, הבנויות זו לצד זו למרוחב הבניין; ואפשר לומר שגם שהבניין מורכב משלהם בתים המוחברים יחד. אם נסתכל על התכנית מצד חזית הבניין (צירו ב'), הרי נוכך להבדיל בנקודות בין החלק התיכון ובין שני האגפים: הימני (הצפון-המזרחי) והשמאלי (הדרום-המערבי).

האגף הימני כולל שלשה חדרים (1 ו-3) המוחברים בפתחים: שנים קטנים (1 ו-2) שמידותיהם שווה 5.40×3.90 מ' ואחד גדול (3), שמידתו 8.50×5.40 מ'. לשיש קשתות-אבן שבחרдр הגדוֹל וקשת אחת שבכל אחד משני החדרים הקטנים יותר תמכה לפניהם את התקarraה. הקשתות מהלוקות את החדר הגדוֹל לאביבעה. ואת כל אחד מהשנים הקטנים—לשני תאים. קורות התקarraה של החדרים הקטנים נשענו מצד אחד על קיר החדר ומצדן השני על הקשת. ואילו בחדר הגדוֹל הונחו קורות התקarraה (או לוחות האבן שבחתם קרו) של שני התאים האמצעיים על הקשתות בלבד. שיטת בנייתו זו ידועה למדוי במקומות שונים בארץ, וביחורן, שבהם משמשת האבן חומר בנייתו ייחידי או עיקרי.⁽³⁾

בחזית האגף הימני נמצא חדר ארך וצר (4), שמידתו 5.50×1.50 מ' ומשמאלו חדר המדרגות (5), שמידתו 4.50×2.20 מ'; דרך חדר המדרגות היו עולים מקומת המרתף אל החדר שבחזית הבניין. בחדר-המדרונות נשתר טור המדרגות החזויות בסלע והפתח המוביל ממנו אל החדר הגדוֹל שבאגفة הימני של קומת המרתף (חדר 3); כמו כן שדר מפטן הפתח המוליך מחדר-המדרונות החוצה לחדר.

החלק התיכון של הבניין ב' כולל שלשה אולמות (6-8) הבנויים זה לדי זה, ופרוזדור (9) אורך וצר (1.90×10 מ') הנמשך לכלי אורך חזית האומות. הפרוזדור מחובר לכלי אחד משלשת האולמות על-ידי פתח רחב. בטרור מדרגות-האבן שבפינווים המזרחיות של הפרוזדור היו עולים אל החדר שבחזית הבניין. שלושת האולמות ארוכים (8.50 מ') וצרים: הימני (6) רוחבו 2.85 מ', התיכון (7) 3.20 מ' והשמאלי (8) 2.50 מ'. האולם התיכון מחובר אל האולם השמאלי על-ידי פתח בקיר אשר ביניהם. אגפו השמאלי של הבניין ב' כולל שני חדרים (10 ו-11), החשובים בסלע זה ליד וזה בזרות רבים (האחד — מידותיו 4×3.90 מ' והשני — 4×3.80 מ' בקירוב). שני החדרים הללו מחוברים על-ידי מעבר בקיר שביניהם. ובכל אחד מהם פתח פתח אחד מימי האולם השמאלי (8) שבחלקו התיכון של הבניין. שלוש קשתות-אבן, בכל אחד משני החדרים, תמכו את התקarraה. הקרויות טוחנים טיה-סיד ורצופותיהן טוחות אף הן טיה-סיד עבה וחולק.

קצת האגפה השמאלי של קומת המרתף, בין החדרים האלה ובין קירו החיצוני של הבניין ב' בדרום-מערב, לא נוצר לזרכי בנייה. בפינווים הדרומיות של האגף השמאלי מצאו שרידי בית כסא (12), שברצפתו חצוב בור בלתי טוח. אל החדר הקטן הזה היו נכנסים מהחדר דרך רחב שבקיר הדרומי-המזרחי של הבניין. כניסה אחרת בקיר זה, שנתקנתה במרקח-מה מןו, נפתחה מהחדר אל קומת הקרקע של הבניין.

בשעת החפירות בבניין ב' נתעוררו שאלות רבות הנוגעות לתקופות הבניה בשטח

(3) ד'. ל.א. מאיר ו.א. ריבינגרג, ידיעות ד', חוב' א'-ב' (תרצ"י), ע' 1 ואילך.

זה, החקירה המודקדקת של שרידי הבניין ב', ושל שרידי בית הכנסת (בנין א') ונספחיו אפשרה לנו להבדיל חמש תקופות-בנייה, שהן חמש תקופות בתולדות בו שערם, החל מימי הבית השני (תקופה I) ועד התקופה הערבית (תקופה V).

הבניין ב' בתכנותו המקורית שתוארה לעיל, בעלי התוספות והשינויים שהלכו במרוצת הזמן, שיק לתקופה II. הינו לימי פריחתה של בית-שלדים בזמנם האנטוניניאני והסוורים. על כן מיידים לא רק סגנון הבנייה ואופן סיתות האבניים בלבד, אלא גם מזיאות שונות מתקופה זאת, שנחשפו בשטח הבניין. בשורה הראשונה יש להזכיר או נרות-השם המוגלים והמקושטים תבליטי כור, מהטיבוטים שהיו נפוצים במאו השניה אחר ספרה⁽⁴⁾, את הנרות המקושטים ריבועים בולטים, שנמצאו גם בגרע של המאה השניה, וכמו כן מספר רב של שברי כליל חרס. שיש ליחסם למאה הב' ולחילת המאה הג' לאחר ספרה⁽⁵⁾. בחורבות הבניין ב', נתגלו מטבחות אחדות של קראאקה⁽⁶⁾ (211–217). מספר מטבחות קולוניאליות שנקבעו בצדון בידי יואוגבגון (222–218) ומטבעות אחרות מהשליש הראשון של המאה הג' אחר ספרה⁽⁷⁾, ובשפן נמצאו מטבחות של מרכוס אברילוס (180–161) ושל קומודוס (180–192) לאחר ספרה⁽⁸⁾ אפשר לקבוע במידה מסוימת של וודאות. כי הבניין ב' הוקם במהלך השנה ש' המאה הב' לאחר ספרה⁽⁹⁾ (בימיו של ר' יהודה הנשיא), וכי בתכנינה המקורית של קומת המרתף לא היו כנראה שינויים ניכרים לפני אמצעיתה של המאה הג' אותו ספרה⁽¹⁰⁾. הבניין הצטיין בתקופתו הראשונה בתכנינו הנאה והמוחשבת יפה ובঙגנו הארכיטקטוני המפותח ברוח התקופה.

במקומות אחרים עליה בידינו לקבוע, כי הבניין ב', נבנה לאחר שהבניים פין מן המקום שרידי בניינים שנבנו שם בתקופה הקדומה: רק קירות מעטים מהבניינים הקדומים האלה הותירום הבנאים. עובדה זו נתבררה לנו ביחס לבינה המרדייה של הבניין ב', בה מצאו קיר עתיק (שפתה 13 בתכנין הבניין ב', ציר ב'), אשר פנו בחלקו, הגדלו עם הקמת הבניין ב': שרידי הקיר נותרו רק לאורך 5 מ' בלבד במקומות חיבורו של הקיר הנה אל כתלי הבניין ב', אפשר להכיר בבירור, כי הוא קודם בזמן לבניין ב' (ר' לוח 1). קיר זה הבני אבני-גזית הערכות לרוב בזרו פתניים: עלי דפנותיהן החיצונית של האבניים – זיזים בולטים למדוי וכסיס. טיפוס זה ש' בנייה ידוע לנו גם מהחפירות בחצר "מצודת-ציוון" שבירושלים. בציורי ובגרש, ויט ליחסו לתקופת בית הירודס. ככלומר למא האחרונה לפני חורבן הבית השני⁽¹¹⁾. עלי תקופת-בנייה זו בבית-שערם, שאנו מציינים אותה כתקופה I, מיעדות כמה מציאו מהשתה הסמוך לקיר המתואר לעיל (שפתה 13 בתכנין הבניין ב'), כגון שני שרברנות-שם מהטיבוטים המצוי בקברות היהודים בירושלים בית הירודס וחרסini מהתקופה הזאת⁽¹²⁾. לתקופת-הבנייה I יש ליחס גם את הקיר האמצעי שבין חדו

C. Waage, apud G. W. Elderkin, *Antioch-on-the-Orontes I* (1934), 4 (השוואה למשל X. pp. 63 foll. & pl. 5 ב'מצוות ציון" (1) C. N. Johns, *QDAP IX* (1940), p. 207 (5 מלבדו של הירודס; אבל ברור למדי שמסורת הבנייה הזאת לא פסקה בעיר השדרה כל ימי בית הירודס בציורי נמצאו שרידי בנייה מיטפסות זה השיכים לימי הירודס אנטיפס (ר' S. Yeivin, apud C. Waterman, *Excavations at Sepphoris*, pp. 28–29; and N. Manasseh, *ibid.*, pls. V, fig. 2; XVII, fig. 2) (6) במקומות הזה נמצאה גם ייתם רודית, ובה בטיעת חותמת מתמאה הב' לפסה"ג, אבל היא בודדנו בין שאר הממציאות.

המדרגות (5) ובין הפורודור (9) המתוירים לעיל, את הקיר המפרד בין הבניין ב' ו-1 ובין החצר ד', 1. כמו כן את נדכתיו התחתונים של הקיר המקיף את החצר ד' 1 מצד צפון-מזרחה. יש להניחס איפוא, כי בסוף תקופת הבית השני כבר היה חלקה הצפוני-המזרחי של גבעת בית-שערים בניי ומיושב.

כבר נאמר לעיל, כי בתכנית הבניין ב', שוננה בתקופה II, היו תמורות ושינויים שונים במרקצת הזמן. את השינויים האלה, הניכרים יפה בקומת המרתף, יש ליחס לתקופה III, שהיא תקופת הבניה המאומצת ביותר בשטח העיר ובבית העלמיין (המאות ה-11-ה-12, אחרי ספה"ג, ור' להלן). בפרק זמן זה נסתמו באבני ובטיח הפתחים שהובלו מהחדרים 10 ו-11 אל האולום 8, ובאופן כזה ניתק הקשר בין אגפה המשמאלי ובין חלקה התיכון של קומת המרתף. אז העמיקו את הרצפה באולום 8 עד כדי עומק של חצי מטר בקרוב וبنו בכל שלשת האולמות (8-17.6) אומנות-אבן לתחמיכת התקורת. כמו כן סתמו את הפתח שהוביל מאולום 8 לפורודור 9 ובנו בפינותו הדромית המערבית של הפורודור שני מיכלי-מים: אחד גדול ועומק, שהלכו התחתון צובר בסלע וחלקו העליוון בניי והשני – קטן וכלו בנו. מיכלי המים טוחים טיח-סיד ומחוברים בינויהם ע"י תעלת-טיה. ונראה שמי-הגשמיים היו זורמים דרך מרזב מגן הבניין אל המיכל הגדול, וכך אשר היה האחרון מתמלא עד שפטו היו המים עוברים בעה אל המיכל התקון.

מציאות רבות מתקופת-הבנייה III נתגלו בשטח הבניין ב', ובכל שאר הבניינים והחצרות שחפנו בעונות-ההפרירות השלישית והרביעית, לרבות בית הכנסת, שנבנה כנראה בתחילת התקופה IIIA. אוכיר לדוגמה את נרות-הشمן הרומיאים מטיפוסי בית-נטיף (המאה ה-1, לאחר ספה"ג)⁷, בית-פג'יאר והמערה מס' 99 בגור (המאות ה-1-ה-2, לאחר ספה"ג)⁸ ואת כל' החרס המחקים את מלאת terra sigillata מהטיבוסים האופיניים ביותר למחציתה השנייה של המאה השלישית ולמאה הרביעית לאחר ספה"ג⁹. בשטח הבניין ב' מצאו סימנים ברורים של הרס ושרפה בסוף התקופה III. את תאריך החורבן הזה, שנגרם בלא ספק בידי אדם, אפשר היה לקבע על יסוד העובדה, שלא מצאו בחורבות הבניין ממציאות, וגם לא מטבחות, שאפשר ליחסן בוגדותות לתקופה שלאחר ימי הקונסטנטינוסים. אולם חשובה ביותר במקרה שהעלינו שכבתה שרפה של האולום 8, הלא היא האווצר של 1.200 מטבחות בקרוב, שניצל במקורה מיד מהרס הבניין וושודרו. כל המטבחות באוצר הזה נקבעו במחציתה הראשונה של המאה הרביעית אחר ספה"ג, היינו בימיים של קונסטנטין הגדול (337–307)¹⁰. רובן המכريع של המטבחות הן ממש קונסטנטינוס הגדול, קונסטנטינוס השני (340–335), קונסטנטנס הראשון, ליקיניאוס האב (323–307). פאוסטה אשת קונסטנטין הגדול, קרייסטוס (מת בשנת 327) ודלאמיטוס (מת בשנת 337). אף מטבח אחד מהאווצר הזה ניתן בתמחיתה השנייה של המאה הרביעית, ועל כן מסתבר כי איסוף המטבחות שבנו נסתמים בקרוב בשנת 350 לאחר ספה"ג. רקביעה זו של תאריך חורבן בית-שערים בכל' והבניין ב', בפרט מצאו סמכים גם בשטח בית הכנסת ונפסחו

D. Baramki, QDAP V, p. 3 foll. (7).

Iiffe, QDAP IV, pp. 177-8 & pl. LXXXVI; Macalister, The Excavation of Gezer III, pls. XCII-XCIV.

F. O. Waage, Hesperia II (1933), pp. 279 foll.; Iiffe, QDAP VI, pp. 17-8. (9)

(ר' להל') וגם במערכות קברים אחדות¹⁰). עובדה זו משמשת עדות למאורעות שהתרחשו בארץ-ישראל בשנת 352 לאחר ספרה:¹¹ המרד הגדול של היהודים בימי קונסטנטינוס השני וdiccio עליידי הלגיונות של גלוס קיסר. בפי משים אנו זוכרים את דברי הירונימוס: גלוס דיבא את היהודים... הוא הרג אנשיים פאל פים רבים ואפיקו טף, ואת עריהם דיקיס ריה טבריה ודיוספוליס ועוד רבות אחרות העלה באש.¹² אישור לדיעת זו על חורבן ערים יהודיות רבות, מלבד ציפורי (דיוקיסטריה). עליידי גלוס מוצאים אנו בפסקתא רבתי ח', כ"ט, ע"ב, וכך הנראה גם בקטע מהקינה על חורבן הקהילות היהודיות בארץ-ישראל. שמצוה ש. אסף באוסוף קטעי הגנזה שבкамברידג'.

כן ראוי לציין, כי בשטח החפירות הובילו בין שני שלבי-בנייה התקופה III, שמהם הראשון (III א') מתיחס למאה הששית והשני (III ב') למחציתה הראשונה של המאה הרביעית אחרי ספרה (ור' להל'). בשטח הבניין ב' מרובות בהוד המזיאות מתקופה III ב').

ומן-מה לאחר החורבן בשנת 352 אחר ספרה, ולאחר שהבנייה ב' כבר הספיק להתכסות שפע-עים וופר, התכוון עליידי החורבות ישב קטן ודל. שהתקיים בכך דורות אחדים בתקופה הביניינית. זהה התקופה IV בבית-שערם, שאליה מתיחסים שרידי בנייה שונים בשטח החפירות, לרוב — בתים ורועים הבנויים אבני-בניין, כותרות ועמודים מהבנינים הארבים של התקופות II ו-III. התקופה זו שיכנות רצפת-טיח ותעלות מי-שפכים, שנתגלו בגובה רב מעל חורבות אגפו הימני של הבניין ב'. המטבח המאוחר ביותר שנתגלה בשכבת-העפר העליונה שבסطח הבניין ב' היא מטבח-זהב של הקיסר זינון (סוף המאה ה' אחר ספרה). — לעומת זאת לא נתגלה בשטח זה שום שריד מתקופה V, היא התקופה הערבית.

2. בית הכנסת. כבר בעונת החפירות הששית (9/1938) הספקנו להשוו את שרידי בית הכנסת¹³. בתחילת העונה הרביעית סיימנו את העבודה-החפירה בשטח הבניין המפואר הזה וערכנו את תכנותו (בניין א' בתכנית, ציור ב'). בית הכנסת נבנה עליידי הסלע במקום הנישא ביותר שבחלקה הצפוני-המזרחי של גבעת בית-שערם. בית הכנסת גוף, הכלול בסיליקי וחצץ פנימי, מוקף קיר עבה הבנוי אבני-זית גדולות ומוסחות יפה לא זיזים. ארכו של הבניין 35 מ' ורוחבו 15 מ' בקירוב. מצד צפון-מזרח לחצר הבנית מכאן הדר קטנה נספהת (4' בתכנית הבניין א', ציור ב'). ואומנת בלב חוצצת בינה ובין החצר הפנימית העיקרית. כל חח שבין האומנת וכתלי החצרות היה מקורה קשה, שנמסכה על קיר הבניין מוה ועל האומנת — מזה.

כבר תיארתי בקרה בסקרותיו הקודומות את פנים הבניין — הבסיליקי שבצד אחד הבימה (1) ובשני מקום לארון הקודש (2). — ואת החצר שבה שני בורות המים (3).

(10) ר' ידיעות ו', ע' 103.

Hieronymus, *Chron. ad Olymp.* 283, ed. Helm, GCS 24, p. 238. (11)

(12) ר' ש. אסף, ידיעות ו', ע' 60 ואילך; ש. קלין, ידיעות ו', ע' 107 ואילך. על חורבן

ציפורי עליידי גלוס ר' ייבין, במאמר הנזכר בחערה 5, ע' 31-30.

(13) ראה סקירה המכמתה בידיעות ו' (ח'ט), ע' 101 ואילך; מיזולר, חפירות בית-שערם

(ח'ט), ע' 6 ואילך; וכן מ. שובה, ידיעות ו', ע' 104.

וחוכרתי כי כתבי הביטלקי היו טוחים טיח כפוף, ובטיח היו קבועים לוחות-שים שעלייהם נחרתו עיטורים וכותבות. שדרידי הצבעים (אדום וירוק), שמאצנו על טיח הכותל בפינה המערבית של הביטלקי, מניחים מקום לשער, שהכתלים היו מושוחים משח צבעים שננטשו לגמרי. והנה בעונת הרביעית מצאנו בחוץ השף שמדרום-מזרח לבית הכנסת ובבורות אשר בהצהר הפנימית שברי טיה-סיד שכשה פנים את כתלי בית הכנסת ועלייהם שדרידי צירורים בצבעים שונים (אדום, צהוב, י록, וכו'). רוכב קישוטים גיאומטריים, ומיעוטם נראים כשרידי צירורים מורכבים יותר. אין זה מן הנמנע שכתלי הביטלקי היו מוקשטים צירורים מייחדים לכתלי הכנסת, כגון תשייש קדושה ותמונהות תנ"כיות¹⁴). וכן הרואין להזכיר את סברתו של ה' פ. בר-אדון, כי עיטורים אחדים החזרו את שטחה המשפחתי של בית הכנסת (דגים, אריה, טלה, דלי), שהיו קבועים בלא ספק בטיח שעל-פני הכתלים, אינם אלא חקיקה של תמונה שניים-עשר המלצות.

כניסה ראשית לבית הכנסת שימושו שלושה פתחים בקיר הבניין המכון לירושלים. הפתחים האלה נפתחו מהרחוב המרוצף שבחויטת הבניין (5) אל החצר הפנימית (ר' לוח II, 1). על-אף ההרס הרוב נשתרמו שני מפתחים באטר, ובקרבתם מקום נמצא חלקי מזוזות ומשקוות, כל אבני הקשת שמעל הפתח התיכון ואבני ארכיטקטוניות שונות, שאיפשרו לנו לעשוט תחזורת של חזית הבניין (ר' ציור י'). הרחבה שלפנוי חזית בית הכנסת מרוצפת כולה אבני-גזית גודלות וחוקות (ר' לוח II, 1); ארכה 27 מ', ורוחבה 2.80 מ'. אלה היו עליים מצד דרום-מערב בארכע מדוגות-אבן מרוחב העיר (6) המרוצף גם הוא אבני-גזית חלקיות. הרחבה מסתימית בפונה-מורה במדרגת-אבן. ואולי אין זו אלא המדרגה התתמונה של טור-המדרגות, אשר בו עלו אל היציאה; וטור זה אולי היה נסמך אל כתלי החדר הקטנה מבוזץ? ברם, אין לנו לעת הוכחות ברורות לכך, שבבית הכנסת זה היה יציע. אך-על-פי שהאפשרות הזאת מתאפשרת על הדעת. יש לציין שמוסט סימן אין מעיד על מציאות שני עמודים תיכוניים לתוכית היציאה בין שני העמודים הקיבוגניים שבצפון-מערב הביטלקי, וכיודע מזוים עמודים אלה בבתי הכנסת בעלי יציעים של הטיפוס הקדום בארץ (בלפר-נחים, בכוריון, וכו').

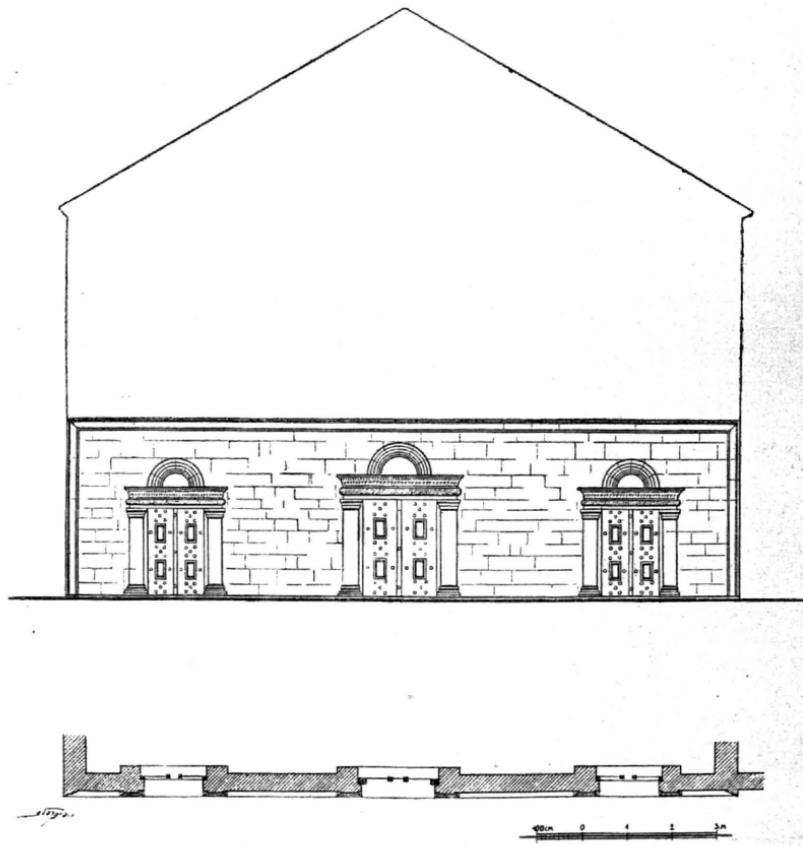
בעונת החפירות הרביעית נתברר לנו, כי בית הכנסת היה גבוה מעלה שאר הבניינים-הנספחים והחצירות אשר מסביבו. עובדה זו נתבררה לאחר שחרפנו את הבית הקטן והחדר מדרום מורה לרוחב בית הכנסת (ר' ה, 4 בתכנית, ציור ב). עם חפירת השטח הזה גילינו את הקיר התומך את רוחב בית הכנסת והבדיל בינה ובין הבניין והחדר האמורים. הקיר הזהגובה כדי 1.50 מ' מעלה רצפת החדר הקטן 4 (ר' לוח II, 2). מדרום-מורה לשטח ומתייל שיפוע הגבעה, ויש להניח שהחדרים אשר היו בנויים שם לא הסתרו מעיני היוצאים מפתחי בית הכנסת אל הרחבה את המראה הנחדר ומרחיב-העין על מרחב עמק יזרעאל והרי השומרון — בכוון ירושלים.

توزאות החפירות בעונת הרביעית העשירו אותנו בחומר רב לבירור השאלות הכרונולוגיות הקשורות בבית-הכנסת. אין ספק בדרכו, שבית הכנסת נבנה על מושך ריק בתקופת-הבנייה III'A, הינו כבר במחציתה הראשונה של המאה הששית-

(14) רק דרך אגב אזכיר את הצירורים בגבעים שעל כתלי בית הכנסת בדורא-איירופוס, שהוא בן ומנו של בית הכנסת בבית-שערם, ואת הוודעה הירושלמי ע"ז פ"ג, ח"ד: בימוי דר' יוחנן שרון צירין על כותליהם ולא מחי בידון.

אחר ספה"ג. בזמן חטיבת כותלו הדרומי-המזרחי של בית הכנסת נחכר ר' גנו, שקטע אחד מהគותל הזוה בינוי בסגנון התקופה II (כמו קирו האזפוני-המערבי של הבניין ב') אך מה מזרח היה הדבר בעינינו, כי הווים השתוים שעל-גביו אבנוי היו מופנים לפנים בית הכנסת. ברור אייפוא למד', כי בתקופה II כבר עמד בניין מצד דרום-מערב של המרש שעריו נבנה אחר-כך בית הכנסת; ואשר נשׂו הבנאים לתקמת בית-הכנסת, ככלו בכתלו הדרומי-המערבי חלק מקיר הבית הישן הזה.

החומר הארכיטקטוני והעיטורי ומספר רב של מציאות, לרבות כתובות על פוחות-שיש, אף הם מסיעים בידינו לקבוע את זמנו של בית הכנסת בתקופת הבניה III. לא כאן המקום להרחבת הדיון על החומר הארכיאולוגי מכל שטח הבניין הזה; אבל זאת יש לומר מיד, כי בבירור השאלה הכרונולוגית נודעת חשיבות רבה לחקירת המציאות, שנתגלו בבורות שבחצר הפנימית של בית הכנסת ובשפך הרוב מהבניין הזה שניצטבר מדרום-מערב לרחבה. החומר שנחקר עד כה פורש

פעינגו תמונה זו: בית הכנסת נבנה במחציתה הראשונה של המאה השלהישת אחר ספה"ג; לפि סגנון בניתו דומה הוא מכמה בחינות לטיפוס הקודם של בנייני בתיה הכנסת הארץ (כפר-נחות, כורזין, כפר-ברעם וכו'). אבל יש בו גם הרבה קווים מיוחדים. כגון: הכנסה הראשית לבסיליקי דרך החצר הפנימית, הבימה (1) ליד כותל הבסיליקי שמלול לכותל המכון לירושלים. רצפת-השיש שבבסיליקי ורצפת-הפסיפס שהחצר הפנימית. סימנים שונים מראים על בדק הבניין ועל תיקונים ושינויים בשנותיו של כהן הפנימית. שנעשו כנראה בתקופה III ב'. היינו בתהילת המאה הבסיליקי ובחצר הפנימית, שנעשו כנראה בתקופה III ב'. היינו בתהילת המאה הריבעית אחר ספה"ג, ויתכן שהיוו את רצפת-הפסיפס בחצר ואת הטיח המקושט על כתלי בית הכנסת לתקופה זו. את זמן חורבונו של בית הכנסת נוכל לקבוע במידת רבה של ודרות בשנת 352 לאחר ספה"ג. זמן רב לאחר חורבן בית הכנסת השתמשו עוד בחלקי הבניין, שניצלו מהרס, ובתקופה IV (ימי השלטון הביזנטי) גיבבו תושבי המקום מספר רב של נרות-שמן מהתקופות III ו-IV, בפינה המערבית של הבסיליקי, בין הבימה (1) ובין כתלו הדרומי-המערבי של הבניין.

3. הנصفחים מדרום-מזרחה לבית הכנסת. כבר הוכרתי לעיל את החצר 1 ואת הבית 4, שהלינו בשטח ו' אשר מדרום-מזרחה לרחבת בית הכנסת (רי' התכננית, ציר ב'). הבית הקטן 4 מכיל רק חדר אחד, שאליו אפילו מלבן; ארכו כ-5 מ' ורוחבו 3 מ' בקירוב. יודדים אליו בש笑道 מדרגות-אבן מהפתח אשר בקיד הדרומי-המערבי, בחדר זה נמצא ספסל של אבני-גיר חלוקות בזרות אוורך הקיר האחורי והקירות שמיינו ומשמלו (רי' לוח II, 2). שתי המזיאות על רצפת החדר, צלחת-חרס מעשה-חיקוי לכלי terra sigillata וגרם-שמן מהמאה השלהישת, קבועות את זמנו של הבית בתקופה-הביבנית III. רגליים להשערה שבית קטן זה שימש בית אורחים, אך אפשר להשוב גם על בית ספר. החצר המרווחת (1) אשר מצפון-מזרחה לבית זהה מוצאה כדי גובה של 2.50 מ' ויותר עפר ושפך-יעים מבית הכנסת. בחצר זו מתגלו מזיאות רבות מבית הכנסת, שנצטברו כאן בזמן החורבן ואחריו. בין השאר נמצא מספר רב של שרידי עיטורים ארכיטקטוניים. שרידי ציפוי- שיש וטיח משוח בצלעים מכתלי בית הכנסת. נרות-שמן שרבי כל-חרס ומטבעות מהמאה השלהישת ומהחצייה הראשונה של המאה הריבעית אחר ספה"ג. לאחר פינוי השף בחצר גלינו מרתק (2) החצוב בסלע והמשתרע מתחת לרחבת בית הכנסת; כיר טוח בניו אבן, ועל ידו בור-מים גדול ועמוק (כדי 4.20 מ') המטויח מבנים (3). הבור נוקה כלו עד רצפתו משפך-העימים שנצטבר בו כדי גובה של 2.50 מ'. אחת המזיאות בשפך העליון היא מטבע של תיאודוסios הראzon (395-378). בשכבה השף שמתהתי. עד ליעומק של 3.50 מ' מצאו בין השאר מטבע של קארינוס (285-283) ומטבעות מספר של הקונסנטינטינוס (קונסטנטין הגדוד), קריספוס, קונסטנטינוס השני. בשכבה התחתונה (4.20-3.50 מ') השונה מהקדמתה לה נתגלו ביחד עם כל-חרס, מכשורי מתחת ועצם, וכו', גם מטבעות של קלודוס (54-41) ואחר ספה"ג). הדירנים (117-138), קראקאללה, היליאוגבלוס, יוליוס מיסת וויליאה מאמיה (השליש הראשון של המאה הג' אחר ספה"ג) ומטבע אחד של אקסימיאנוס הירקוליס (286-285). המזיאות בבור זה הן עדות נוספת לישוב שהיה בבית-שערם בתפקידות I-III, כולם במאות הראשונה-הריבעית אחר ספה"ג; וכן יש בהן כדי לאשר את תאריך חורבן בית הכנסת ונสภาพו בשנת 352 לאחר ספה"ג, כאשר קרבנו ליעג'. רק בשפך העליון של הבור בלבד נמצא מטבע וגם חרסים מהתקופה IV. היינו מהתקופה הביזנטית.

4. הנספחים מצפון-מערב לבית הכנסת. בעונת החפירות הרביעית נגשנו לחשיפת גוש הבניינים והחדרות אשר מצפון-מערב לבית הכנסת (ד' ו-ה'). אבל לזרען לא עלה בידינו לסייע את העבודה בכל הקופה. בשטח ה' לא נחפר החדר 1 בגולן הצריף הבוני מעליו, בר' לא הושמה העבודה בחלק המערבי, ואילו בשטח שמדרום-מערב לגוש זה לא נעשתה שום עבודה חפירה בעונת זו. יש ל��ות כי בעונה הבאה יעלה בידינו לערוך חפירות שיטתיות בכל השטח הזה.

בגוש הבניינים והחדרות ד' וה' נתלקנו בשירדי בנייה מכל ארבע התקופות – I, II, III ו-IV – וגם בשירדים מעטים של אורות ורופתות (?) מהתקופה V. היא התקופה הערבית (המאות הח' – ה' י"ג אחר ספה"ג). על התמורות הרבות שערכו על גוש הבניינים בשטח זה מייד כבר קרוו החיזוניים – הצפוני-המורח – הנמשך בקו מתחו הצפוני-המורח של בית הכנסת. נדככו התחתונים של הקיר הזה הם מהתקופה I ואילו הנדככים העליונים – מהתקופה III ב', וניכרים בהם תיקוני התקופה IV. בנדבר העליון נמצא מפטן של פתח מהתקופה III ב'.

אחר שפינו את השירדים הדלים של התקופה V נתגלו בשטח ה' החדרים 2-3-4, המרצפת 4 והחדר 5. לחדר 2 – צורת ריבוע בלחתי-מודרייך 3.50×3.50 מ'. בקירותיו רצפתו טווה טיח-סיד, ואורך קירו הדרומי-המורח נמצא אצטבה בוויה אבניג'יר. לחדר זה היו שני פתחים, אחד מהם הוביל אל חצר-העמודים ד', והשני לרצפת ה' 4, אבל הראשון נסתם באכנים בתקופה מאוחרת. המזיאות בחדרים 3-2, על הרצפת 4 ובחדר הקטנה 5 מעידות על התקופה III. וביתר דיוק על השלב השני של התקופה הזאת (מחציתו הראשונה של המאה הד' אחר ספה"ג). מרובה ביחס מרוב שברי הקערות והצלחות האדרומות והමורקות למשעי, שטבוועים בהן קישוטים (stamped decorations) מטיפוסי התקופה הקונסטנטינית.¹⁵⁾ על רצפת החדר 3 נמצא גם מבצע קומסטטינית. ברם, בכל השטח ה' ניכרים עוד שירדי בנייה מהתקופה הקדומה 5-III ב'. אלה שיין הקיר העובר בכוון מצפון-מערב לדרום-מורח, מגביל את החדר 3 מצד דרום-מערב, חוצה את המרצפת ונמשך עד הכותל של בית הכנסת. בסיס העמוד שבאמצעתו של הקיר הזה נשתרם באחו מהתקופה הקדומה 5-III ב', ויש להגיה שהביסיס יחד עם הקיר הו או חלק מהצר – העמודים (פריסטוי'). שמננה שרדו שירדים חשובים בשטח ד'. תושבת של עמו נמצאה גם בחדר 5.

אחר פינוי חלק מהרצפת 4 גלינו פתח, שמננו יורדים בטור מדרגות החצובו בסלע אל המרתף 6; מרתף קטן זה הצבוב בסלע וטוח. בתוכו נמצא שברי כל-חרדי פרוב כלים גדולים. השיליכים כנראה למאות השנה – השישית לאחר ספה"ג, ונראו שאין אלה אלא קנקני יין. מצפון-מערב לשטח המתואר לעיל נמצאת שורת חצוזו מרצפות אבן (ד'), שגם עליון עברו תמורה רבות במשך התקופות. כבר הוכרתי לעי כי נדככו התחתונים של הקיר החיזוני (הצפוני-המורח) והקיר המפריד בין השטח ד' ובין הבניין ג' ה' מתקופת-הבנייה I. כזכור מימי הבית השני. לעומת זאת שיליכי נדככו העליונים של הקיר החיזוני וגם רצף האבנים בחדרות לתקופה III ב', ואילו שירדים אחרים, כגון הקירות המפרידים בין החדר 2 וחדר 5 ו-6, הם מואוחרי יותר. אין ספק בדבר, כי לפני השינויים שהו כאן בתקופה III ב' הייתה בשטח ז' וה' חצר-עמודים (פריסטוי') גדולת, שמננה שרדו באתר בשטח ד' רק קירות ובסיסי

¹⁵⁾ לרוב מטיפוסי Class V, Late A Ware אצל Vaage, *Hesperia*, II, pp. 293 foll., fig. 3

עמדוים מעטים, היינו שני בסיסים בחצר 1 ושני בסיסים ותושבות של עמוד בחצר 2. מלבד העמוד והתושות הנ"ל שבסתחה ה', אל הפריטו'ל היו כנראה עולים במדרגות מצד דרום-מערב בשטח המסומן במס' 3. אמנם, במקום זה עדין כבר נרכחה חפירה שיטתייה, אבל כבר בעת אפשר לשער על יסוד בדיקה מוקדמת, כי שם הייתה מערכת-עלות וככינה ראשית לחצר-העמודים. ונראה כי לאחר שנסתמה כניסה הראשית זו נבנה הפתח בקירות הצפוני-המזרחי של ד'.

בקצהו המערבי של השטח ד' גלינו מספר קירות של בתים-נספחים לחצר-העמודים. יש להזכיר כי היה הכרה להפסיק את UBODOT-החפירה בשטח זה ולדרותה לעונגה הבאה. כי דוקא כאן, בחדר המסומן במס' 4, העלינו תלויות מעוגנות, היינו: שנייה לוחות-שיש ועליהם כתובות יוונית (ר'مامרו של הפרופ' מ. שובה בחוברת זו), שנייה כדי-חרס בעלי צואר צר ורגול בחצוצרה, כנראה מהמאה ה-ג'-ה'ד' אחר ספה'ג', ופעמון-נוזחת. אין לנו יודעים לע"ע מה היה תפקידם של החדר הזה והחרדים הסמוכים לו ולאיו תקופה יש לייחס את שרידי הבניה הלאו. עלי-פניהם אין מקום לסבירה, שהוחות-השייש נועד לכביע על קירות החדר הזה. ואולי היה כאן חדרו של אחד ממשמי בית הכנסת: אך נראה גם השערתו של יירדי מר שמואל ייבין, שעלה העיר לprof' שובה ולוי, כי אין החדר הזה אלא גניזה בתחום מערכת הנספחים של בית הכנסת. שבה היו נוגגים לאוצר החפצים שנשברו או לא היו רואים לשימוש עוד בבית הכנסת. יתכן מאוד שהוחות-השייש היו מלקתיחיה קבועים על כתפי בית-הכנסת ועם מותם בעלייהם נגנו בחדר הזה; וראה מ. שובה, הילן, ע' 21 ואילך.

5. בית המל'אה לזכוכית (?). שרידי הבניין, החצר והנספחים, המסומנים בתכננית (ציור ב') באוט ג' משתערעים על פני כל השטח אשר מדרום-מערב למבנה ב' ועד גוש הבניינים והחצרות ד'. עלי-פניהם כל החקל הצפוני-המזרחי של השטח הזה נבנה בניין, שבתוכו כבשן. כבשן זה (1) עשוי בצורת צלב של ארבעה תאים: אורכו 5.40 מ' ורוחבו 4.30, וביחד עם חדר ההסקה (בצפון-מערב) — 8 x 4.30 מ'. קיריו החיצוני של הכביש והבניין כלו, שבו נמצאת המעשנה, הוא חוליה מקשרת בין קיריו הצפוני-המזרחי של הבניין ב' ובין קיריו החיצוני (הצפוני-המזרחי גם הוא) של הגוש ד'—ה'. הכביש בנוי לבנים שרופים על מסד של אבניים, והוא נשתרם היטב בחלקו התיכון. מדרום-מערב לכביש חשנו שרידי רצפת-פסיפס (2). שמידותיה הן 8 x 7.50 מ', בקירותם, בהקלת המערבי של הרצפה נמצאת ברכת-מים (4). שאליה היי יורדים במדרגות-אבן: ברכה זו עדין לא נחרפה באופן שיטתי היא קבלה את מימה באמצעות תעלות-מים טוחה ומcosa ממעלה לוחות-אבן (5). שהיתה מושכת את מימה מרחוק. את התעללה חשנו באורך של 31 מ' מבלי שהיא סייק בידינו לגלות את מוצאה. תעלה אחרת (3), שהיא בלי ספק בייב, הוציאה את מי-השפיכן מרצפת הפסיפס החוצה. לצד צפון-מערב. כל שרידיים האלה שייכים לתקופות III ו-IV.

הרבבה הטלטנו בשעת החפירה בשאלת מה היה תפקידו של הבניין הזה. בתחילת החבנו שאין זה אלא בית מרחץ, אך עם התקדמות החפירה מצאו סטבים לכך שהוו בית מל'אה. בשטח הבניין ובקרבתו נתגלה מספר רב של דפוסי-חרס ובתוכם גושי זכוכית מותכת. כמו כן מצאו על רצפת-הפסיפס גושי זכוכית גלמייה, שברי זכוכית וגס שברי כלי זכוכית. לדעתינו מUIDIM הדברים על תעשיית זכוכית במוקום הזה. אל שכן שימוש הכביש מקום צריfat הזכוכית. ועל רצפת הפסיפס היו עושים את המל'אה. רגלים לסברה, שאנשי בית-שערם קבלו את החול להקנת הזכוכית

עמוק עכו הסמוך לבית-שערים, כי חול האיוור הזה נחשב למשובח ביותר. למקרה זו⁽¹⁶⁾. אבל יש גם מקום להשערה כי בעלי המלאכה השתמשו בגיר המקובמי להכנת הוכנית. החומר שבדינו עודו טען בדיקה יסודית כדי לברר את השאלת הזאת. על-ככ-פניהם אפשר לקבוע, במידה רבה של ודוות, כי הבניין המתואר לעיל איננו אלא בית מלוכה תעשייתי כל-זוכוכית.

חקירת הבניין זהה העלתה, כי יש להבדיל בו בין שתי תקופות-בנייה. מUIDIM על כך בראש ובראשונה שרידי שתי רצפות-פסיפס. זו על גבי זו, שנתגלו בשטח 2. את הקיר החיצוני של הבניין, את הכבשן וכפי הנראה גם את רצפת-הפסיפס הקדומה יש ליחס לתקופה III ב', ככלمر למחציתה הראשונה של המאה הרביעית אחר ספירה. לעומת זאת שיקות תעלה-השפכין 3 ורצפת-הפסיפס המאוחרת לתקופה IV, היינו לימי שלטונו הביזנטים. מתkb' איפוא על הדעת, כי בית המלאכה נהרס בחולקו בידי גלוס וונבנה מחדש מספר שנים לאחר החורבן.

6. ממציאות בודדות בחורבות העיר. ממציאות. שנתגלו בעונה הרביעית, נודעת חשיבות מיוחדת להשתתת הכתובות היוונית-יהודית. שעיהן דין בפרוטרוט הפרופ' שובב ה, להלן, ע"ז 21 ואילך. כמו כן נמצאו בשפק שמדרום-מזרחה לבית הכנסת שני שרידי לוחות- שיש ועליהם שרידי כתובות עבריות: ...אמן לעולם? רשלום. ביחד עם חמש-עשרה הכתובות היוונית מטה בית הכנסת. שנתגלו בעונה הקדומה⁽¹⁷⁾, הן מצרפתות לחומר אפיגראפי שחישבו רבה לחקיר בית-שערים ובית-הכנסת אשר בה מהמציאות הבודדות בשטח הבניין ב' יש להזכיר ג'ייל-ברונזה, שנמצא במילוי המים הגדול שבפרוזדור 9. ג'ייל זה שימש נרתיק ל מגילת-גומה (פפירות), שרידי ניכרים היטב.⁽¹⁸⁾ מוצאה זו עדין לא נחרה ושוריidi המגילה עוד לא הוצאו מתחן הנטתיק. כמו כן נמצאו בשטח הבניין ב', שני מפתחות-ברונזה קטנים (ארכם המוצע - 64 מ"מ) החורים על שרשרת-ברונזה.

בכל שטח החפירות נתגלו הרבה שרירים של כל-חרם, וגם כמה כלים שלמים נרות-שםן במספר רב: שרידי נברשות ושרשרות-ברונזה של נברשות; מחטים, סיכור וכי' שעושים עצם; מטבעות-נחות רבות ובכלי זה אוצר-המטבעות שנמצא באולם; שבנין ב', וחצים שונים שעושים ברונזה, ברזל ואבן. דוח מפורט על חפירתנו בחורבות העיר בית-שערים עוד יתרשם בספר מיוחד ובו ימצא הקורא דיון מקיף בתגליות בשטח בית-הכנסת ונספחו ובסאר הבניינים שחשפטם שלחת חרטנותו.

7. מערכת הקברים מס' 11 והනפש אשר עליה. בעונת החפירות הששית עליה בידינו לגות במדونة המערבי של גבעת בית-שערים מערכת קברים חדשה (מס' 11, ר' ציור ד') וסמוך לה שרידי נפש (מאוסוליאום).⁽¹⁹⁾ מערכת קברים

(16)מן הראוי להזכיר את דברי תרגום יונתן לספר דברים ליג'יח'י'יט על בני זבולון, אשר אין חול יפיקו אספקלריות וכלי זכוכית.

(17) ר' מ. שובב, יידיות ו', ע' 104.

(18) גלילים מסווג זה נמצאו גם בחפירות טילוקיה של הנחל פרת, ר' Vatermann, Preliminary Report upon the Excavation at Tell Umar, Iraq I (1931), p. 61; pl. XII, 2. תנאי שיבת תורה לידיidi מר. שיין על הערתנו.

(19) ר' את סקירה חפירות בית-שערים (ח"ש), ע' 16-18.

זו עוליה בטיב בנימטה על המערכות שנתגלו בעונות הקודמות. טור של שמנה מדרגות-אבן רחבות יורדות אל חצר מרובעת המרווחת כולה פסיפס; שטחו המרוצוי של הפסיפס מגוון ומקושט. כעין שטיח הנthan במסגרת מרובעת. שניי צדי החצר, משמאלי למדרגות ומימינן, נמצאו קירות גבוהים בניois אבני-גזית. ברכבת-מים חצובה בסלע בפינה הצפונית-המערבית של החצר משמאלי לטור-המדרגות, ואליה יורדים מרצפת-הפסיפס במדרגות החצובות בסלע. מי החצר זרמו אל הברכה מרצפת-הפסיפס, השופעת במדית מה לפני הראשונה, דרך תעלת טוחה הבנויה ליד קירה השמאלי של החצר, בין טור-המדרגות ובין הקיר. מן הראיו לציגן, כי במורם טור-המדרגות, שבו יורדים אל החצר, היה בניו לפניו שער קשות, שנחרס במשך הזמן. תכנית החצר דומה מאוד לחצר של מערכת הקברים מס' 6, לפני השינויים שהוכנסו בוז' האחרונה.⁽²⁰⁾

כבר בעונה השלישיית גלינו את הפתח שבקיר האחורי של החצר הרביעית אל האולט א' ואת הקשת שלפני הפתח הנתקנת על אומנות. בעונה הרביעית המשכנו את העבודה במערבה מס' 11, ופנינו מערמות השפך את האולט א', המכון חדר ראשי (I) ושבעה חדרים צדדים (ר' ציור ד'). בחדר הראשי נמצא רק קבר- קופיה אחד בלבד החצוב בסלע המדרגה שמימיין לכניטה; על קשת הקבר חרוטה כתובות יוונית (מס' 187). הקבר היה סתום באבני ובטיח בזמן המצואו. בשני החדרים החצובים בקירו השמאלי של החדר הראשי לא היו קברים, אבל על הרצפה נמצא מכסאות של גלוסקמאות-אבן, החשוב בכלה חדרי הקבורה הוא החדר V. שבו מצאו שני קברי- קופיה (1 ו-3 בתכנית, ציור ד'). מעל הקשת של הקבר 2 נתגתה כתובות יוונית ארוכה בת שתי שורות החרותה בסלע והמשווה בצעע אדום (כתובות מס' 188). כתובות זו שונה גם בצורתה וגם בתוכנה מאשר הכתובות שנתגלו עד כה במערכות אחרות, אבל דומה היא בכתבתה לאייגרמה שעל לוח-השיש, שהבריוו נמצאו בשפן הנפש⁽²¹⁾. שתי כתובות יוונית חרותות גם על הקיר שממול לקופיה 2 ומימין למעברמן החדר הזה (V) אל החדר VI. אחת מהן (מס' 189) היא בת שמונה שורות והשניה (מס' 190) בת עשר. כמו כן נמצאו על הקיר זה שתי תשЛОבות (ליגאטורות) עבריות, שנתחון עוד איננה ברורה. בחדר הגדי VI אין קברים חזק מהcoil הקטנטן החצוב בקירו הימני (a), וברור למדיו שהוא שימש מחסן לגלוסקמאות אבן ועץ, שבhn לוכטו עצמות המתים. על רצפת החדר מצאו שלן בן-אדם, את המת הניחו על בטנו, פניו כלפי האדמה, ידו השמאלית כפופה והוא נוגעת באזכובותיה בראשו, ידו הימנית נתונת על גבו, וכפות רגליו פשוטות ומחוחות; כל חוץ לא נמצא ליד השדר.

שני החדרים VII ו-VIII החצובים בקירו האחורי של החדר הראשי (I) הם חדרי-קבורה רגילים, שבקירותיהם החצובות כופיות: בחדר VIII נמצא גם כוך קטן. כדוגמת הכוכים הקטנים בחדרים III ו-VI.

באולט א' נתגלו כמה מציאות המסייעות גם ל偶像ית תאריך המערה: נרות מן מהמאה השלישיית ושבורי כלי-חרס מאותה התקופה, וכן לוח-אבן קטן ועליו הכתובת AIONAΘA (הוונת[ן]) ושבר של תכשיט (או קמייע?) עשוי עופרת ועליו שרידי כתובות יוונית.

אולט ב', שאליו נכנסים דרך פתח נמוך וצר (שאין בו דלת) שבקירה הימני של

*

(20) ר' ידיעות ה', ע' 58 ואילך.

(21) ר' מהקו של חפרום' מ. שובה על הכתובת מס' 188 בקובץ לזכר חפירות' ש. קלין.

שיצא לאור בקרוב.

האזור, חזוב בסלע בתכנית הקברים של תקופת בית הירודס. הוא כולל רק חדר אחד בלבד, הנמוך מגובה אדם, שבאמצעו החזוב בור ברצפה; בקירותו הימני של החדר חזובים במפלס הרצפה שלשה כוכבים, בקירותו האחורי — כוכב אחד ובקירותו השמאלי — כוכב קטן. חדר זה נשדר כולה ולא מצאנו בו כל מזיהה שתעיד על זמנו; אך מסתבר שהוא קודם בזמן לחצר ולאולם הראשי.

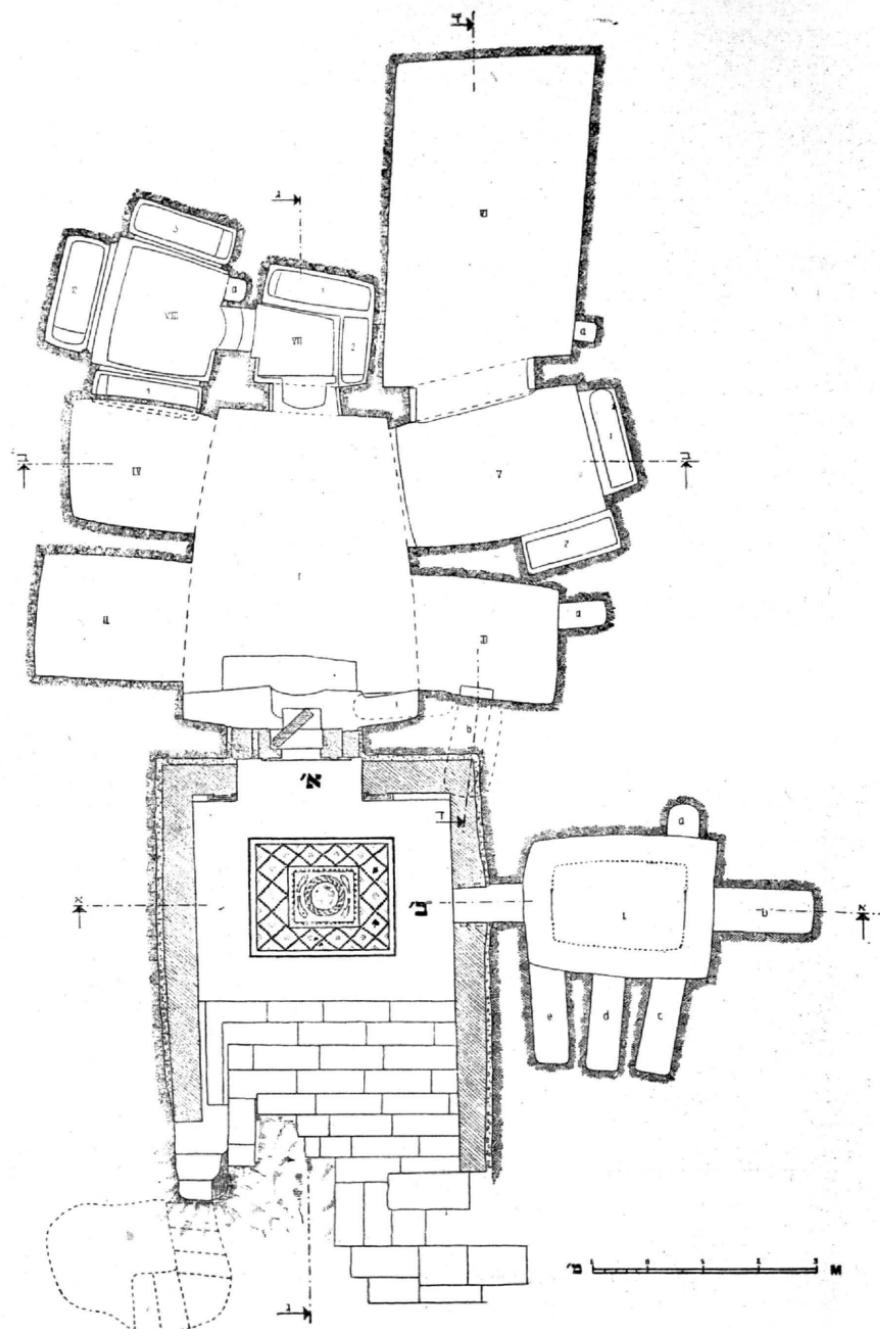
כבר תארתי בקצרה בסקרים הקודמת²² את שרידי הנפש, שגליינו סמוך למערכות-הקבורים מס' 11 — על הסלע המתרומם ממערב לחצר. לא כאן המקום להאריך את הדיון על הבניין הזה, שהיה אחד הגזינים היהודיים הנודדים ביותר בארץ-ישראל מאה שנותיהם נתגלו עד כה, והוא משמש עדות נאמנה על האמנות היהודית בתחום המאה, שהלישת אחר ספרהין מן הרاوي לוחcir, כי בעונה הר比יעית נמצא חלקיים נוספים של הנפש בשפר האולם הראשי של המערה מס' 11 ובמדרון הגבעה. כמו כן נמצא שבריט נוספים אחדים של ארון-השיש, שנitin לכתיליה בפנים הנפש. על יסוד החומר הארכיטקטוני, שנתגלה בשתי העונות האחרונות, אפשר לתמכן כבר כתת תחזורת (ריקונסטרוקציה) של חלקי הבניין הנהה הזה, שהיה בניו ابن-גזית ומקושט מרביבת צדדייה. נסיוין של תחזורת החיזית, מעשה ידי המהנדס מר. דוניניבסקי, ניתן בложה VII. אך יש לזכור, כי בעונות הבאות התגלינה במדרון הגבעה עוד אבני נוספות מהקשות, הרכובים והאפריזים והן מאפשרנה לתמכן תחזורת מדויקת של כל ארבעת הצדדים.

קורות רוח מיוחדת היא למחבר לחייב את תודתו לכל אלה שישו בדריכים שונות למפעל, ובראשם ובראשנה לוחבי בעבודה, ולחברי ועד חברתנו היה י. בן-גבאי. ויצמן, ש. ייבין, פروف' ג. א. מאיר ופרופ' מ. שובה. תודתי נתונה גם למשפחה יודיד ולכל המוסדות והאישים, שתרמו לטובת המפעל הארכיאולוגי בבית-שערם*).

(22) ראה ב. מיזולר, חפירות בית-שערם (ח"ש), ע' 16 ואילך והתצלומים בע' 17, 1 ובעשר

האגנלי, וראה גם מ. שובה, אpigrama יוונית-יהודית מבית-שערם, מחקר בית-שערם א', ת"ש.

* חערותיו של מר. ש. ייבין לדוח חוה תפארסמנה בחוברת הבאה של ידיעות.

ציור ד', חכנית מערכת הקברים מס' 11.